

KRYSTYNA KLESZCZOWA
professor emeritus
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: krystyna.kleszcz@us.edu.pl
ORCID 0000-0003-4872-5484

WALENCJA ODCZASOWNIKOWYCH NAZW WYKONAWCÓW CZYNNOŚCI

THE VALENCY OF DEVERBAL *NOMINA AGENTIS*

ABSTRACT: The collocability of deverbal words manifests their status within the category of *nomina agentis*. A derived word may be an element of a specific description, indicating the referent in a direct manner (*odkrywca Ameryki* ‘the one who discovered America’ = Christopher Columbus; *twórca Facebooka* ‘the creator of Facebook’ = Mark Elliot Zuckerberg). A separate class is constituted by the names that specify the final value of the verb, thus acquiring a sense of singularity: *odkrywca penicyliny* ‘the one who discovered penicillin’ (Alexander Fleming), *twórca Symfonii patetycznej* ‘the author of Symphony No. 6 in B minor’ (Pyotr Tschaikowski). However, the majority of names point to the items determined by a specific context or consituation. This obviously does not mean that such an item should stand by an agentive name, cf. *Jeżeli komuś sprzedają obraz, to nabywca* [obrazu] *otrzymuje gwarancję trwałości mojego wyrobu*. The names of professions usually block the indication of the object of the activity, if only it is inscribed into the meaning of the derived word (we do not say **piekarz chleba* ‘*the baker of bread’, etc.). However, surface objects can also be blocked – for different reasons – when accompanying the names of people who demonstrate particular proclivities or skills (*rozrabiacz, majsterkowicz, szperacz*). Since names like these refer to generalised objects, the indication of one element of the set yields an unacceptable expression, cf. **majsterkowicz samochodzików, *żartok kotletów, *pijak piwa*.

The form of the object of the activity, appearing next to the derived word, is usually constant – these are nouns in the genitive case, even if they had a different form in the past (dative and instrumental cases).

KEYWORDS: word formation, obligatory collocability, blocking of collocability

SŁOWA KLUCZOWE: słowotwórstwo, łączliwość obligatoryjna, blokady w łączliwości

Stosowanie narzędzi składniowych w analizach słowotwórczych ma już długą tradycję w lingwistyce slawistycznej. Derywat traktowany jest jako efekt uniwersalizacji podstawowej struktury predykatowo-argumentowej (PSPA), wartość słowoformy określa się na podstawie parafrazy słowotwórczej, która zazwyczaj ma postać zdania¹. Powiedzieć wręcz można, że składnia zawsze „wpisana” była w słowotwórstwo (Grzegorzczkova, Puzynina 1984). W niniejszym artykule problemy składniowe będą inaczej potraktowane. Interesować nas będą cechy składniowe rzeczowników powstałych na bazie czasowników. Pytania brzmią: jakie wymagania składniowe ma derywat?; które elementy struktury PSPA bazowego czasownika wiązane są przez powstały od niej rzeczownik?; które są obligatoryjne, które fakultatywne?; które są zablokowane? Analizy ograniczam do osobowych nazw wykonawców czynności². Te wydają się najlepszym materiałem do zapowiedzianych rozważań, a to z dwóch powodów: 1/ kategoria nazw wykonawców czynności jest najsilniejszą klasą odczasownikowych derywatów, klasą naznaczoną bardzo wyrazistymi formantami już od czasów prasłowiańskich (Wojtyła-Świerżowska 1974); 2/ w każdym opisie tej klasy podkreśla się jej wewnętrzne zróżnicowanie semantyczne – jedne derywaty wskazują na zawód (*goniec*), inne na skłonności (*podrywacz*), umiejętność (*wspinacz*), są też takie, które zbliżają się do nazw własnych (*Stwórca*, *Odkupiciel*) itd.

Problem przejmowania cech składniowych przez derywat odczasownikowy postrzegać można w kilku aspektach, będą one decydowały o kompozycji niniejszego tekstu. Można zapytać, które argumenty podstawowej struktury predykatowo-argumentowej (PSPA) wiązane są przez agentywny derywat (fragment 1.). Jak pokażą analizy, niektóre uzupełnienia derywatu są obligatoryjne, por. *zdobywca medalu*, niektóre fakultatywne (*sprzedawca (samochodu)*), niektóre zaś – zablokowane (*piekarz *chleba*). O przyczynach takiego funkcjonowania odczasownikowych nazw wykonawców czynności mowa będzie we fragmencie 2.

¹ Piszę *zazwyczaj*, bo o uniwersalizacji mówi się również w przypadku powstawania jednego wyrazu z grupy nominalnej, por. *zupa grochowa* > *grochówka*, *szkoła podstawowa* > *podstawówka*. Tu bazą jest wyrażenie przymiotnikowo-rzeczownikowe. Wobec takich uniwersalizacji dobrze byłoby posługiwać się nazwą: derywaty predykatywne, tzn. powstałe na bazie zdania (Kleszczowa 2018).

² Szerzej traktuje nazwy wykonawców czynności Teresa Dobrzyńska, w ich obręb włącza nazwy środków czynności, nazwy maszyn, zwierząt, np. *utleniacz*, *ryśnik*, *barwiarka*, *leniak* (Dobrzyńska 1975). Przyjmuję, że wykonawcą czynności jest agens, „istota działająca, a więc będzie to zarówno *ktoś* [= *istota żywa*], *kto coś robi*, jak i *ktoś* [= *istota ludzka*], *kto coś robi i wie, że to coś robi*. W obu przypadkach stosowane jest pytanie *Co robi X?*” (Zaron 2012, s. 93).

Postać fleksyjna dziedziczonego argumentu jest na ogół jednolita (dopełniacz), odstępstwa są nieliczne; traktować o nich będzie fragment 3.

I już w tym miejscu pragnę podkreślić, że interesują mnie **typowe** układy walencyjne analizowanych słowoform. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Andrzeja Bogusławskiego, pomieszczone w opisie orzeczeń peryfrastycznych:

Nie oznacza to, iżby wśród zdaniowych kształtów fonologicznych nie można było znaleźć okazów nie mieszczących się w tej charakterystyce. Takie okazy występują w poezji, zwłaszcza eksperymentalnej, w żartach słownych, w zdaniach z pewnymi neologizmami tworzonymi ad hoc itd. Chodzi jednak o to, że zjawiska tego rodzaju stanowią, ilościowo rzecz biorąc, margines całokształtu ludzki „zachowań mownych” i, co ważniejsze, funkcjonują właśnie jako sposoby odejścia od rutyny powszednio-językowej, funkcjonują na tle rutyny, w zderzeniu z nią, a więc są od niej logicznie zależne. (Bogusławski 1978, s. 18)

Kończąc wprowadzenie do analiz, chciałabym dodać, że biorę pod uwagę jedynie nazwy osobowych **sprawców** czynności, na boku stawiam nazwy typu *posłaniec, zesłaniec, opętaniec* – derywaty te powstały na bazie imiesłówów biernych, mnie interesują derywaty strukturalizujące argument agentywny PSPA.

1. Nazwy wykonawców czynności (Ag) z reguły wiążą dwa argumenty PSPA – obiekt (Pt) bądź rezultat czynności (Res). Są to zazwyczaj argumenty obligatoryjne w zdaniu realizującym czasownikowe PSPA, por. *Jan wielbi* (coś = Pt); *Jan tworzy* (coś = Res), nic zatem dziwnego, że te wymagania składniowe dotyczą również derywatów powstałych na takiej bazie, zatem: *wielbiciel Anny/ muzyki Chopina; twórca obrazu/ nowego kierunku w sztuce*. Już podane tu przykłady pokazują, że rolę Pt i Res należy traktować szeroko, chodzi nie tylko o konkretny obiekt, ale też o byty abstrakcyjne, por. *twórca teorii względności, krzewiciel oświaty, organizator konferencji*. Gdyby odnieść powyższe do tradycyjnej składni, można by tu mówić o różnego typu przydawkach rzeczownikowych – właściwościowych (*kompozytor światowej sławy*), dopełniających (*zarządca gmachu*) (Klemensiewicz 1969, s. 56–65).

Jeśli chodzi o środek czynności, zatem instrument, substancję i materiał (Grochowski 1975), to w zgromadzonym materiale nie spotkałam jego strukturalizacji przy nazwie wykonawcy czynności. Dziwnie brzmiałoby wyrażenie: *pisarz powieści długopisem* (← *x pisał tę powieść długopisem*). Powiedzieć wręcz można, że omawiane tu słowoformy mają zdolność wiązania jednego tylko argumentu – Pt albo Res. Jedynie argumenty Loc i Temp mogą pojawić się obok nich, ale wiadomo, że każda czynność odbywa się w określonym czasie i przestrzeni. Nie dziwi więc połączenia, z reguły wyrażenia przyimkowe, typu: *odnowiciel fresku w katedrze*³. Wyrażeniem strukturalizującym Temp może być *w tym roku* wobec

³ Choć zdanie nie jest jednoznaczne – wyrażenie *w katedrze* może być traktowane jako Loc (*x odnawiał fresk w katedrze*), ale też jako element wyrażenia *fresk w katedrze* (= *katedralny fresk*).

organizator konferencji (w tym roku). Informację o czasie i miejscu niesie zazwyczaj całe zdanie, w którym funkcjonuje nazwa agentywna.

Osobną kwestię stanowią argumenty zdarzeniowe implikowane przez niektóre PSPA, te są nieraz niezbywalnym elementem czasownikowego wyrażenia predykatywnego. Jeżeli ktoś *demonstruje*, to *przeciwko czemuś*; *demonstrant* również wiąże argument w tej formie. Jeżeli *Jan pomaga synowi w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, to *Jan jest pomocnikiem syna w zarządzaniu*. *Grac* też wiąże jakieś zdarzenie, zatem i dla *gracza* argument zdarzeniowy jest obligatoryjny (*gracz na giełdzie*). Strukturalizacja argumentu zdarzeniowego przy rzeczowniku jest różna: *demonstrant przeciwko czemuś*, *pomocnik w czymś*, *gracz na zawodach*, *gracz w piłkę nożną*.

2. Dziedziczenie obligatoryjnego argumentu czasownikowej PSPA ma różną postać, co zazwyczaj wiąże się z semantyką utworzonego derywatu agentywnego, także z charakterem argumentu PSPA.

2.1. Zacznijmy od derywatów powstałych na bazie deskrypcji określonych, w których rzeczowniki agentywne wiążą argumenty z kwantyfikatorem ogólnym: *Stwórca (wszystkiego na świecie)*, *Stworzyciel (świata)*, *Odkupiciel (wszystkich ludzi)*. Argumenty implikowane przez bazy *stworzyć*, *odkupić* nie muszą się pojawiać na powierzchni, bowiem powstałe na takiej bazie rzeczowniki funkcjonują jako nazwy własne, są synonimiczne wobec *Bóg*, dlatego zapisywane są tu dużymi literami.

Bliskie powyższym są derywaty będące deskrypcjami określonymi z nazwami własnymi, deskrypcje te również wskazują na konkretne osoby, por. *odkrywca Ameryki* (Krzysztof Kolumb), *twórca Facebooka* (Mark Elliot Zuckerberg), *zdobywca bieguna południowego* (Roald Engelbregt Gravning Amundsen). Już ostatni z podanych tu przykładów mieści uzupełnienie stojące na granicy między nazwami własnymi a pospolitymi. Bo nazwy pospolite często są elementami deskrypcji, z definicji nieokreślonych, ale w sposób jednoznaczny wskazujących na konkretną osobę, por. *wynalazca piorunochronu* (Beniamin Franklin), *odkrywca penicyliny* (Alexander Fleming), *twórca Symfonii Patetycznej* (Piotr Czajkowski). W podawanych tu przykładach mamy nazwy agentywne powstałe na bazie czasowników niedokonanych (*tworzyć*, *zdobywać*, *odkrywać*), choć w parafrazie słowotwórczej pojawiają się czasowniki dokonane, por. 'ktoś, kto odkrył Amerykę', 'ktoś, kto stworzył Symfonię Patetyczną'. Jadwiga Puzynina dla takich przykładów upatruje zjawiska neutralizacji aspektu (Puzynina 1969, s. 87–89). Wydaje się jednak, że lepiej interpretować te przykłady fazowością czynności wyrażanej czasownikiem niedokonanym – dokonanośc w parafrazie sygnalizuje fazę finalną zdarzenia (*tworzyć* i w efekcie *stworzyć*, *odkrywać* i *odkryć*), fazę finalną i jednocześnie jednokrotność zdarzenia – *odkryć*, *wynaleźć*, *stworzyć* wskazane obiekty można tylko raz (Kleszczowa 2020).

W tym miejscu warto przypomnieć artykuł Marii Honowskiej o nominatywnej funkcji słowotwórstwa. Derywaty mutacyjne dzieli Maria Honowska na okazy i typy. Okazy to derywaty wskazujące desygnaty bez zastosowania środków referencyjnych, wtedy „nominację można by usytuować na pograniczu między apelatywami a nazwami własnymi: Nomen stanowiące produkt nominacji nie wymaga zabiegów wyznaczoności, równocześnie jednak nie jest semantycznie puste, charakteryzuje Okaz, a nie zbiór w sposób jednak okazjonalny, czytelny dla małej społeczności.” (Honowska 1994, s. 90). Jak pokazały dotychczasowe rozważania, w odczasownikowych nazwach osób wskazać można trzy typy budowania okazów. Obok derywatu mutacyjnego może pojawić się argument o kwantyfikacji ogólnej (*Stwórca świata*), może pojawić się nazwa własna (*odkrywca Ameryki*), może też pojawić się nazwa wskazująca na finalny efekt czasownika bazowego (*wynalazca piorunochronu*).

2.2. Prócz derywatów opartych o deskrypcje określone i quasi-określone, dających w efekcie odesłanie do konkretnych osób, mamy cały szereg nazw wykonawców czynności odnoszących się do osób, których tożsamość uwarunkowana jest większym kontekstem.

Nie można bez wskazania obiektu czynności powiedzieć *adorator*, *wielbiciel*, *nabywca*. Musimy wyspecyfikować obiekty (Pt albo Res): *adorator Marii*, *wielbiciel muzyki Chopina*, *nabywca samochodu*, *producent komputerów* itd. Te nieokreślone deskrypcje wskazują na konkretną osobę, ale dla jej wyznaczenia niezbędny jest kontekst bądź konsytuacja. Bo adorować można różne kobiety, wielbić można również muzykę Mozarta czy Haydna, a nabywamy różne rzeczy, nie tylko samochód. Pokazane tu „obiekty” nie muszą pojawiać się obok nazwy wykonawcy czynności, wystarczy, że znajdują się gdzieś w kontekście:

Jeżeli komuś sprzedają **obraz**, to **nabywca** [obrazu] otrzymuje gwarancję trwałości mojego wyrobu. NKJP;

Mogło to zapowiadać radykalne zmiany. Tym bardziej że w spokojnym i cichym życiu mojej **córki** pojawił się pierwszy **adorator** [córki], Marcin, będący jej partnerem do walca. NKJP;

Przedstawiciel Philipsa Stanisław Kozłowski zapytany o wysoką cenę żarówek powiedział, że **wytwórca** [żarówek] nie ma wpływu na cenę produktu, ale istnieją sklepy patronackie, gdzie można je kupić taniej. NKJP;

Zaciągnął się, jak mógł głęboko, odorem jej **ubioru**. Jego poprzedni **użytkownik** [ubioru] nie słyszał chyba nigdy o takich wynalazkach jak łaźnie czy mydło (...). NKJP.

Zdarza się, że Pt (bądź Res) zostają wchłonięte przez nazwę czynności, czego efektem jest blokada obiektu powiązanego z nazwą wykonawcy czynności. Dziś już nie powiemy *piekarz *chleba*, ale jeszcze w XVI spotkać można takie połączenia:

Też ustawiamy: iż Mieszczanie Bocheńscy albo kupcy soli mają mieć zupełną moc popolitą sól wozić do składu Krakowskiego/ dla **Piekarzów chleba** SarnStat 373 (SXVI);

Pistor dilucidarius, łakotnych **rzeczy piekarz**, kołacznik. Mącz 300c (SXVI).

Nie mówimy *lekarz *ludzi*, bo argument *ludzie* wpisany jest w derywat, to samo odnosi się do *kreślarz *rysunków technicznych* czy *drukarz *ksiązek*; niezręczne jest wyrażenie *śpiewak arii*, lepiej dookreślić nazwę przymiotnikiem: *śpiewak operowy*, *ujeżdżacz* to 'ten, kto ujeżdża konie', obiekt czynności wpisany jest w derywat i nie mówimy **ujeżdżacz koni*. W nazwach profesji rzadko spotyka się specyfikowanie obiektu czynności. Tak było i w przeszłości, wyjątkowe są przykłady typu:

Ci najmali tymi pieniędzmi ... **kowale żelaza i miedzi** (fabros... ferri et aeris) BZ II Par24 (SStp);

Plumarius – **Tkacz kobierców**, kobierzecznik. Calep 814b (SXVI).

I nic dziwnego, że nazwy zawodów często leksykalizują się, por. *krawiec* (← psł. **kravbcb*, derywat od psł. **kravati*); *szewc* (← **sbvbc* od psł. **siti*); *kowal* (← **kovaľ* od psł. **kovati*, **kovō* / **kujō*). W klasie nazw zawodów nieliczne derywaty wymagają dookreślenia, dzieje się tak wtedy, gdy nazwa agentywna może dotyczyć różnych obiektów, por. *hodowca drobiu*, *hodowca owiec*, *hodowca alpak*; *poławiacz (pereł, homarów, ostryg)*.

Na drodze do ograniczenia zakresu jest *obrońca (oskarżonego)*. Piszę „na drodze”, bo wyrazu *obrońca* można użyć w innym znaczeniu niż 'mecenas'. Wtedy derywat musi być dookreślony, por. *obrońca uciśnionych*, *obrońca pokoju*. Takich nazw, funkcjonujących bez dookreślenia i jednocześnie z koniecznym dodaniem przydawki rzeczownikowej, jest sporo. Chodzi tu głównie o nazwy zawodów ukute na bazie czasowników, które mogą również fundować okazjonalne nazwy wykonawców czynności. I np. obok *sprzedawcy 'ekspedienta'* można powiedzieć *sprzedawca samochodu/ domu*; obok *kupiec* 'osoba trudniąca się handlem' mamy w zasobie polszczyzny *kupiec* w znaczeniu 'nabywca'.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na nazwy typu *lekarz*, wiadomo, że to 'ktoś kto leczy ludzi', ale można również powiedzieć *lekarz Marii* – ze zbioru ludzi specyfikujemy Marię. Możemy użyć nazwy *nauczyciel* bez uzupełnienia, wiadomo, że to ktoś, kto naucza dzieci albo młodzież, ale też połączenie *nauczyciel Jacka* – wyspecyfikowany jest jeden obiekt zbioru. Można również dookreślić wskazane nazwy zawodów: *lekarz rodzinny*, *nauczyciel dzieci upośledzonych*. Widzimy, że nadrzędna zasada w blokowaniu argumentu może być z różnych powodów uchylana.

Do omówienia zostały nazwy, które nazywają osoby o różnych skłonnościach bądź umiejętnościach, por. *rozrabiacz*, *swawolnik*, *szperacz*, *majsterkowicz*, *żarłok*, *pijak*. Nazwy te nie przyjmują obok siebie dookreślenia, mimo że podstawy słowotwórcze niektórych wiążą obiekt w sposób obligatoryjny. I np. obok

czasownika *podszczypywać* pojawia się Pt: *Bywalcy podszczypują w knajpach kelnerki* [...]. (WSJP), ale w utworzonym od niego derywacie agentywnym obiekt jest zablokowany: **podszczypywacz Ani/ kelnerek*. Podobnie wygląda sprawa z parą *podrywać – podrywacz; podrywać* wiąże Pt, ale nie powiemy **podrywacz koleżanki z klasy*. *Kłamca* to ‘ktoś, kto kłamie, kto mówi bliźnim rzeczy nieprawdziwe’, ale niepoprawne jest wyrażenie z wyspecyfikowaną osobą: **kłamca kolegów*, podobnie sprawa wygląda z rzeczownikiem *oszust*. Nie powiemy **żarłok kotletów, *pijak piwa*. W pokazanych tu nazwach obiekt czynności musi mieć charakter ogólny, niemożliwe jest specyfikowanie jakiegoś elementu zbioru.

3. Już przytoczone wyżej przykłady pokazują, że wiązana przez nazwy wykonawców czynności przydawka rzeczownikowa ma postać dopełniacza: *znalazca dokumentów, uczestnik konferencji, zawiadowca stacji*.

Wiązane przez nazwę agentywną uzupełnienie w celowniku to rzadkie przypadki. Dziś wskazać można jedynie rzeczowniki *przyjaciel* i *towarzysz*, choć przez postawienie obok nich uzupełnienia celownikowego uzyskujemy walor archaiczny⁴. Waloru tego nie miały rzeczowniki *przyjaciel* i *towarzysz* w przeszłości, zwłaszcza że funkcjonowały obok innych użyć tego typu:

Słońce które jest wielki **przyjaciel żywotowi człowieczemu**/ gdy będzie promieni mdłych/ i gorącość jego mdła [powstawa morowe powietrze] FalZioł V 72 (SXVI)

Żona ma być **mężowi** żywota **towarzyszem**. Petr Ek. 70 (SL)

Jakom ja nie był **pomocnikiem synowi** swemu ... ku zabiciu Jana 1493 ZapWarsz nr 1754 (SStp)

Alem nie jest **pochlebca / sławie** twej nijakiem. PaprPan A4v (SXVI);

Józefa onego ten Patryjarcha zostawił **opiekunem synowi** swemu Skarzyw 457 (SXVI);

iz on [Bóg]zawždy **wiernym swym** jest miłościwym **opiekadlnikiem** LubPs Z6v (SXVI);

Aczkolwiek był **wszem** dobrym **opatrzycielem**/ a wždy nie mógł być na swym stolcu spokojem BielKron 181 (SXVI);

Bo go karze [człowiek człowieka]o nieprawdę jednemu/ a on sam **wszytkim łgarzem**. (...) RejZwierc 77v (SXVI);

Przeto czynił źle w widzeniu bożem jako i dom Achabow, bo byli oni **jemu radźce** po śmierci oćca jego BZ II Par 22 (SStp).

Dziś po rzeczownikach *opiekun, pomocnik, radca, pochlebca* dajemy rzeczownik w dopełniaczu. Powodem jest zapewne zmiana reakcji bazowych czasowników (Pisarkowa 1984, s. 96–97).

⁴ Rzeczownik *przyjaciel* powstał na bazie psł. **prijeti*, pochodny od niego staropolski czasownik *przyjając* wiązał celownik: *Ja ciebie proszę... przez twe wszystko dostojęństwo, **przyjaj mi** tego, abych ja... mogła przyjąc ciebie samego* Naw 118 (SStp). Na temat losów rzeczownika *towarzysz* zob. Zaron 2010.

Całkiem już marginalne jest pojawienie się przydawki rzeczownikowej w narzędniku. I tak *manipulować* funduje dwa synonimiczne rzeczowniki: *manipulator* oraz *manipulant*. W obu rzeczownikach obiekt manipulacji (Pt) strukturalizowany jest narzędnikiem

Wytrawny znawca ludzkich dusz i zręczny **manipulator namiętnościami**, mistrz Wolfgang miał rację, kiedy mówił, że nikczemnika łatwo usidlić. NKJP⁵

Inaczej ma się rzecz z rzeczownikiem *handlarz*. Wiąże on zarówno narzędnik, jak i dopełniacz; możemy powiedzieć *handlarz starociami, bydłem, końmi*, ale połączenia te są wymienne z: *handlarz staroci, bydła, koni*. Jednak wymiennosc z dopełniaczem nie jest regułą, bo skostniałe *handlarz żywym towarem* utrzymuje starą formę narzędnikową: *Jeżeli nawet jest to handlarz żywym towarem, to i tak cud, że uznał mnie za towar, czyż nie? Jakżeby mógł żyć bez oszukaństwa!* NKJP.

Jak widać, dopełniacz przy nazwie wykonawcy czynności jest najczęstszy, co więcej – ruguje inne formy. Widać to jeszcze wyraźniej, gdy spojrzeć na przykłady z przeszłości języka, w których dookreślenie ma postać wyrażenia przyimkowego. Oto garść przykładów ze SXVI:

Dziwować się każdy może tak wielkiemu Greckiemu i Ruskiemu/ (...) uporowi: iż nas Katoliki zwać do tego czasu w pismach swoich Ruskich **bluźniercami na ducha S.** i heretykami nieprzestają SkarJedn 275;

Tak w Rzeczypospolitej jako w **każdej sprawie**/okaze się [Szafraniec] na jaśnią **miłośnikiem** prawie. RejZwierc 183;

Limenarcha. Graeca vox est, Latine portuum praefectus, Starosta albo **porucznik nad porty** morskiemi. Mącz 194a;

(...) nie chlubic się. a nie bądźcie **mataczmi przeciwko prawdzie** Leop Iac 2/14;

Podoba się też nam zdanie WM, żebyśmy dworzany nasze litewskiego narodu obrócili do wojska, dla **przywozniec** i poruczeństwa **nad ludźmi** ListyZygm.Aug 1564/472.

Zakończenie

Powyższe analizy pokazały, które i w jakiej formie argumenty wymagane przez czasownikowe wyrażenie predykatywne dziedziczone są przez powstałe na ich bazie nazwy wykonawców czynności. W trakcie gromadzenia materiału punktem wyjścia nie były derywaty rzeczownikowe, a ich czasowniki bazowe. I właśnie ten sposób poszukiwań ujawnił nowy problem, nie poruszany w niniejszym tekście. Otóż są takie klasy czasowników, które nie tworzą nazw wykonawców. I np. nie tworzą nazw wykonawców czynności czasowniki wskazujące na ruch ciała: *ić*,

⁵ Niestety, nie udało mi się znaleźć odpowiedniego cytatu ani w NKJP, ani w WSJP. Łączliwość z narzędnikiem przypisuję derywatowi na podstawie własnej intuicji językowej.

potknąć się, mrugać/ mrugnąć, machać/ machnąć (ręką), obracać/ obrócić się, schylać/ schylić się. Trudno wskazać sprawcę czynności od czasowników percepcyjnych: widzieć, patrzeć, słyszeć, słyhać, słuchać, czuć, wąchać, dotykać, smakować.

Wszystko, co się dzieje w percepcji, jest całkowicie zdeterminowane przez bodźce fizyczne i procesy fizjologiczne, a nie przez celowe usiłowania percypującego. Określiwszy percepcję jako stan, argumentowi odnoszącemu się do elementu związanego zmysłowo z owym stanem przypisujemy rolę semantyczną Doświadczający (Exp). (Grzesiak 1983, s. 15).

Pozornie przeczą temu derywaty *widz* oraz *słuchacz*. Jednak *widz* mieści w sobie nie stan (*Janek widzi mysz*), ale aktywnego odbiorcę jakiegoś widowiska. *Słuchacz* to nie osoba doznająca wrażeń słuchowych, ale aktywny uczestnik, por. *słuchacz wykładu*⁶. Generalnie czasowniki stanowe nie tworzą nazw agentywnych, co nie dziwi, wszak nie może strukturalizować się coś, czego brak w PSPA. Jeżeli pojawi się taki derywat, mieści on treści, których nie było w czasowniku bazowym, por. ekspresywne rzeczowniki *śpioch*, *smakosz*. Jak widać, naruszenie ogólnej zasady zdradza dodatkowe wartości słowoformy.

Bibliografia

- Bogusławski, A. (1978). Jednostki języka, a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrastycznych. W: M. Szymczak (red.), *Z zagadnień współczesnego języka polskiego* (17–30). Wrocław.
- Dobrzyńska, T. (1975). Opozycja potencjalność – aktualność w polskich współczesnych nazwach wykonawców czynności, *Poradnik Językowy*, 289–295.
- Grochowski, M. (1975). *Środek czynności w strukturze zdania. Narzędzie, substancja, materiał*. Wrocław.
- Grzegorzczkowska, R., Puzyńska, J. (1984). Słowotwórstwo. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* (307–407). R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.). Warszawa.
- Grzesiak, R. (1983). *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. Katowice.
- Honowska, M. (1994). Problem nominacji. *Poradnik Językowy*, 88–90.
- Kleszczowa, K. (2018). Od uniwerbizacji do derywatów predykatywnych. W: *ZBORNIK RADOVA Osamnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu riječi*

⁶ W SStp odnotowany jest derywat *patrzyciel* (*Patrzyciel contemplator* 1425 PF V 33), w SXVI pojawia się jego synonim *patrzacz* (*Spectator, Patrzacz/ przyglądacz*. Mącz 405a). Jednak gdy spojrzymy na bazowe czasowniki *patrzeć* i *patrzyć*, okaże się, że wskazane tu derywaty ukute zostały na innym znaczeniu niż ‘mieć zdolność widzenia’. Czasowniki te znaczą ‘obserwować’, ‘pilnować’, ‘myśleć o czymś’, ‘ogłądać’...

- Međunarodnog komiteta slavista Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima Sarajevo, 4–7. aprila 2017. Urednica A. Šehović. Slavistički komitet. Sarajevo, 194–204;
- Kleszczowa, K. (2020). Kategoria jednokrotności w polskich czasownikach, *LingVaria* (15), nr 2 (30), 79–88.
- Pisarkowa, K. (1984). *Historia składni języka polskiego*. Wrocław.
- Puzynina, J. (1969). Z metodologii badań nad derywatami odczasownikowymi, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego XXVII*, 83–92.
- Wojtyła-Świerżowska, M. (1974). *Prasłowiańskie nomen agentis*. Wrocław.
- Zaron, Z. (2010). Zmienne losy towarzysza. Wędrując po słownikach... *Poradnik Językowy* 1, 50–56.
- Zaron, Z. (2012). *Problemy składni funkcjonalnej. Zagadnienia ogólnoteoretyczne*. Warszawa.

Słowniki

- SL – Linde, S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa, 1807–1814;
- SVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowciewicz, t. 1–35, Wrocław–Warszawa 1966–2011;
- SStp – *Słownik staropolski*, t. 1–11, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Kraków 1953–2002;
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki. Kraków 2007- (<https://www.wsjp.pl/>)
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl>)

ABSTRAKT: Łączliwość odczasownikowych derywatów zdradza ich status w obrębie kategorii nazw wykonawców czynności. Derywat może być elementem deskrypcji określonej, ta w sposób bezpośredni wskazuje na desygnat (*odkrywca Ameryki* = Krzysztof Kolumb; *twórca Facebooka* = Mark Elliot Zuckerberg). Osobną klasę stanowią nazwy specyfikujące wartość finalną czasownika, uzyskując tym samym sens jednokrotności: *odkrywca penicyliny* (Alexander Fleming), *twórca Symfonii Patetycznej* (Piotr Czajkowski). Jednak większość nazw wiąże obiekt wyznaczony konkretnym kontekstem bądź konsytuacją, nie znaczy to oczywiście, że ten obiekt stoi przy nazwie agentywnej, por. *Jeżeli komuś sprzedają obraz, to nabywca [obrazu] otrzymuje gwarancję trwałości mojego wyrobu*. Nazwy zawodów zazwyczaj blokują wskazanie obiektu czynności, jest on wpisany w znaczenie derywatu, nie mówimy **piekarz chleba*. Choć z innych powodów, blokady w ujawnianiu obiektu dotyczą również nazw osób o określonych skłonnościach bądź umiejętnościach (*rozbijacz, majsterkowicz, szperacz*). Nazwy te dotyczą uogólnionych obiektów, wskazanie jednego z elementów zbioru tworzy wyrażenie nieakceptowalne, por. **majsterkowicz samochodzików, *żarłok kotletów, *pijak piwa*. Forma obiektu czynności, który pojawia się obok derywatu, jest na ogół jednolita – to rzeczowniki w dopełniaczu, nawet wtedy, gdy w przeszłości miały inną postać (celowniki i narzędniki).